РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВ

М. Костомаров і його епоха: текст і контексти

(ДО 200-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Міністерство освіти і науки України
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М.Т. Рильського НАН України
Рівненський обласний краєзнавчий музей
Рівненський державний гуманітарний університет
Інститут мистецтв РДГУ

М. КОСТОМАРОВ І ЙОГО ЕПОХА: ТЕКСТ І КОНТЕКСТИ

(до 200-річчя від дня народження Миколи Костомарова)

Збірник наукових праць

м. Рівне

УДК 930.1 (477): 821.161.2 Костомаров
К 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 27 квітня 2017 р.)

Редакційна колегія:

Скрипник Г. А. – академік УАН, директор Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, доктор історичних наук, професор.

Постоловський Р. М. – ректор РДГУ, кандидат історичних наук, професор, член-кореспондент Академії соціальних і педагогічних наук, заслужений діяч науки та техніки України.

Павелків Р. В. – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік АН ВШ України, перший проректор РДГУ.

Вербець В. В. – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту соціальних досліджень РДГУ, академік Української Академії Акмеологічних наук.

Сверлюк Я. В. – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора Інституту мистецтв РДГУ з наукової та навчальної роботи.

Шелюк Л. О. – кандидат історичних наук, професор, ректор Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.

Шевчук С. І. – кандидат філологічних наук, директор Інституту мистецтв РДГУ, заслужений працівник культури України.

Наумовська Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Прокопович Т. Ю. – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри історії, теорії музики та методики музичного виховання Інституту мистецтв РДГУ.

Шеретюк В. М. – кандидат історичних наук, доцент, декан історико-соціологічного факультету РДГУ.

К 72 **Костомаров і його епоха: текст і контексти :** зб. наук. праць / ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; Інститут мистецтв РДГУ; РОКМ. – Рівне: Волинські обереги, 2017. – 184 с.

ISBN 978-966-416-500-3

Збірник наукових праць, присвячений 200-річчю від народження видатного вченого, письменника, педагога, громадського діяча, організатора та члена Кирило-Мефодіївського братства Миколи Івановича Костомарова. Висвітлюються актуальні питання його наукової, етнографічно-фольклористичної та художньої спадщини.

Видання адресоване широкому колу шанувальників творчості М.Костомарова.

Автори статей відповідають за достовірність і вірогідність викладеного матеріалу. Міркування авторів можуть не збігатися з позицією редакційної колегії.

© Інститут мистецтв РДГУ, 2017

ISBN 978-966-416-500-3

© "Волинські обереги", 2017

ЗМІСТ

Постоловський Руслан. У віхах пам'яті Рівненського державного гуманітарного університету 5

Богатирчук-Кривко Світлана. Автографи М. Костомарова на скрижалях історії Рівненщини 9

Алієва Людмила. Павло Чубинський і Микола Костомаров: творчі взаємини і дослідницькі інтереси 12

Булига Олександр. Почаївська лавра в епістолярній спадщині та мемуарах Миколи Костомарова 18

Вернюк Назар. Духовні міфи України в студіях М. Костомарова та М. Грушевського 25

Вернюк Ярослава. Художні обриси Миколи Костомарова 35

Істоміна Галина. Волинське гончарство у XIX столітті 39

Салтовська Наталія. Фольклористичні студії М. Костомарова в університеті Св. Володимира 48

Наумовська Наталія, **Наумовська Олеся.** Потойбічна орнітосимволіка зозулі в українському фольклорі: дослідницькі інтенції М. Костомарова 55

Кузьма Оксана. Драматургічна майстерність М. Костомарова («Кремуцій Корд») 63

Паріс Олена. Ідеї панславізму в площині українського націотворення: погляди «Руської трійці» та Кирило-Мефодіївського братства 72

Підгорна Лілія. Художньо-образна структура чумацьких і рекрутських пісень (на матеріалах записів Миколи Костомарова з Волині 1844 р.) 82

Прокопович Тетяна. Художня рецепція козацької пісні: Микола Костомаров і Казимир Любомирський 91

Ромащенко Людмила. Історична проза Миколи Костомарова: проблематика і художні особливості 100

Семенюк Лариса. Поле Берестецької битви в історико-краєзнавчих студіях М.І. Костомарова 106

Сокіл Тетяна. Художній виклад історії України в драматургії М. Костомарова 113

Сташук Олександр. Взаємини Миколи Костомарова з митцями-художниками 126

Товкайло Олександра. Микола Костомаров і культура провінції 133

Товт Ольга. Художній світ драми «Эллины Тавриды» Миколи Костомарова 143

Цапун Раїса. Фольклорні пам'ятки Волинського Полісся: записи Миколи Костомарова та популяризація студентським ансамблем «Джерело» 152

Шевчук Степан. Опуси з життєписних орієнтацій М. Костомарова 158

Яблонська Ольга. «Юпитер светлый плывет по зеленым водам киммерийским» М. Костомарова в контексті творчих взаємозв'язків 169

Яськів Богдан. Роль М.І. Костомарова у становленні і розвитку української національної історії 174

Відомості про авторів 181

Список використаних джерел

1. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький: Історична монографія / М.І.Костомаров / Пер. з рос. Т. С. Завгородньої; Передмова В.С. Мороза. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 843 с.
2. Костомаров М. І. Історичні твори. Автобіографія / М.І.Костомаров. – 2-е видання – К.: В-во при Київ. ун-ті, 1990. – 736 с.
3. Костомаров М. І. Твори: В 2т.- К.: Дніпро, 1990.-Т. 1: Поезії; Драми; Оповідання / Упорядник, авт. перд. та приміт. В. Л. Смілявська. – 538 с.
4. Ошуркевич О.Ф. Там, під Берестечком. Статті, нариси / О.Ф. Ошуркевич. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 144 с.
5. Поліщук Я.О. Рівне. Мандрівка крізь віки. Нариси історії міста / Я.О. Поліщук. – Рівне. – 1998. – 196 с.
6. Фонди музею Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви».
7. Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен / І.Ф. Шаров. – К.: АртЕк, 2006. – 481 с.

УДК 821.161.2.091

Тетяна Сокіл

ХУДОЖНІЙ ВИКЛАД ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ДРАМАТУРГІЇ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА

Анотація. *М.Костомаров розглядається як письменник (прозаїк, поет, драматург, літературознавець, етнограф, фольклорист та публіцист, організатор та член Кирило-Мефодіївського братства). У статті аналізуються драматичні твори за проблематикою, важливою для історії України. Автор в художньому освітленні виступає як митець слова.*

Ключові слова: *драматург, художнє освітлення, митець.*

Annotation. *M.Kostomarov is examined as a writer (a prose writer, poet, dramatist, literary critic, ethnographer, specialist in folk-lore and publicist, organizer and member Cyril and Methodius, is fraternities). In the article dramaticss are analysed after the range of problems important for history of Ukraine. An author in artistic illumination comes forward as an artist of word.*

Keywords*: playwright, artistic illumination, artist.*

Сучасний стан розвитку демократичності України як суверенної держави спонукує діячів науки та мистецтва переосмислити джерельну базу гуманітарних наук, очистити їх від трактувань, привнесених тоталітарними режимами, окреслити перехід на шлях поцінування загальнонаціональних цінностей, протистояти низькопробній масовій культурі, яка нав'язує, пропагує насильство, жорстокість та бездуховність. Останнє може призвести до нівелювання спадщини минулого, спотворення сторінок історії. Тому важливим є звернення до творчості митців українського слова, істориків, письменників, які слугували виробленню національного характеру поезії, прози, драматургії у XIX та XX століттях. Актуальним є очищення української драматургії від нальоту ідеологічних фальсифікацій, щоб розглянути її як національне явище з віддзеркаленням нашої історії, висвітленням правди життя.

У наш час помітно активізується пізнання та аналіз жанрового розмаїття п'єс, ідейно-стильових пошуків українських драматургів. За визначенням дослідниці Алли Захарченко, утвердження української драматургії здійснюють Людмила Дем'янівська, Володимир Івашків, Неля Корнієнко, Наталія Кузякіна, Лариса Мороз, Григорій Семенюк, Лесь Танюк. «Властиво, маємо справу з глибоким науковим осмисленням тогочасного драматургічного процесу в діахронному й синхронному зрізах, виявленням етапів і домінантних тенденцій його розвитку, із розкриттям ідейного змісту образів, конфліктів у драмі, характеристикою багатоаспектності життєвої проблематики й принципів її образного узагальнення, показом різновекторних зв'язків української драматургії з європейським мистецтвом тощо», – узагальнює А.Захарченко [5, с.2]. Від себе додамо, що ґрунтовне висвітлення питання становлення історичної драми середини XIX ст. можна віднайти у дослідженнях В. Шубравського, Р. Пилипчука, В. Івашківа, П. Лобаса. Але настав час вивчити праці тих, хто в тяжких умовах торував шлях до визнання України у контекстах всеслов’янському, європейському і світовому. До таких подвижників відноситься ім'я Миколи Івановича Костомарова (1817-1885).

Із ненаграним життєвим драматизмом, з всеосяжним історизмом, з громадсько-політичною твердістю і правдивістю у слові лине у сучасність вітер епохи, в якій довелося жити і творчо працювати видатному історику, джерелознавцю, етнографу, археографу, мово-

знавцю, письменнику (поету, прозаїку, драматургу), публіцисту, педагогу, оратору, громадському діячу, дивовижно ерудованому, надзвичайно талановитому і до останнього подиху відданому науці – вченому Миколі Івановичу Костомарову. Охоплювана ним трагічна та героїчна епоха актуальна і бажана до ґрунтовного дослідження, вивчення окремих подій, атмосфери і людей, які, мов ниточки з минувшини, простягаються у сьогодення і створюють цілу низку образів української і загальнослов'янської культури. Пізнати М. Костомарова – значить почерпнути із джерела історії кухоль живої води, сповненої історично-народознавчим драматизмом.

Висвітлюючи образ Миколи Івановича крізь призму театрального мистецтва, хочеться спрямувати погляд на осяйний промінь його душі, закарбований ним самим в «Автобіографії», писаній у 1875-1881 рр. Вона розкриває нам, як зростав малий Миколка у батьківському маєтку в слободі Юрасівці Острогозького повіту Слобідсько-Української губернії. Потяг до творчих діянь через українську пісню, легенду, казку прищепила йому рідна матуся – Тетяна Петрівна. Батьківське захоплення творами французьких енциклопедистів XVIII ст. прищепило й синові любов до літератури. Вольтерові трагедії «Заїра» і «Танкред» припали до душі хлопчику, він зачитувався ними і знав напам'ять. Можливо, саме батько розкривав синові значимість театру, призначення драматичних творів, спонукував його до першої зустрічі з храмом мистецтва. Вперше ця зустріч відбулася у десятилітньому віці, коли Іван Костомаров привіз Миколу до Москви і віддав у приватний пансіон Ге. Тут він побачив у Великому театрі оперу «Вільний стрілець» К.М.Вебера, чародійно-комічну оперу «Князь-невидимка», виконану Є.Ліфановим, російськомовну переробку французької феєрії О.Апде з музичним супроводом К.Кавоса. Малий театр привабив юнака трагедією В.Шіллера «Підступність і кохання» за участю знаменитого П.Мочалова з перекладом із німецької на російську С.Смирнова.

Більш активне прилучення Миколи Костомарова до театрального мистецтва відбувалося у Харкові під час навчання в університеті (1833-1837 рр.). Ним тоді була розіграна сцена з «Іліади» Гомера у дворі біля будинку професора Петра Івановича Сокальського. М.Костомаров у 1841-1843 рр. проживав на квартирі поблизу театру і, працюючи помічником інспектора з навчання студентів у

Харківському університеті, за службовим обов'язком часто відвідував театр. Після закінчення університету і навіть під час розгортання історичних досліджень на Волині у 1844-1845 рр., він не міг обминати вистави українсько-польських труп, які виступали у Рівному.

Тогочасний репертуар театрів на території Російської імперії складався переважно з п'єс О.Грибоєдова, Д.Фонвізіна. Західноєвропейська драматургія подавалася у перекладі російською мовою творів Міллера, Мольєра, Шекспіра. Дуже рідко вводилися до репертуару українські опери «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І.Котляревського, «Козак-віршописець» О.Шаховського, «Марфа і Угар, або Лакейська війна» О.Корсакова, «Шельменко – волосний писар» Г.Квітки-Основ'яненка. Склад акторів трупи І.Ф.Штейна становили Іван Дейсінг та Данило Жураховський, які спеціалізувалися на українських ролях.

Середина XIX ст. окреслювала нові обрії в ідейно-тематичному, художньому зростанні української літератури та мистецтва. Персонажі п'єс уже почали змальовуватися з відходженням від мелодраматизму із гіперболізованим зображенням пристрастей (особливо «сльозливості»). Героєм сценічних творів почав виступати виходець з народу, який наділявся глибинними почуттями, засвідчував багатство усної мови. Разом з тим, час вимагав патріотичного утвердження у літературі, мистецтві через стимулювання зацікавлення до рідної історії, культури. Назрівала необхідність наблизити сценічне мистецтво до широких верств народу, робити його доступним через висвітлення історичних подій, засвідчувати благородство героїв, їх моральну чистоту.

Захоплення театральним мистецтвом, спілкування з митцями Харківського театру наштовхували молодого поета-романтика Миколу Костомарова до збагачення української художньої творчості новими зразками якісної драматургії. Тому кінець 30-х років увійшов в історію української літератури як оповісник перших спроб становлення Миколи Костомарова на ниві драматургії. 1837-1838 рр. стали першою пробою пера молодого письменника.

Цей час вирізнявся становленням історичної драми, яка завдячує своїм розвитком одному з провідних напрямів у мистецтві європейських країн – романтизмові. У романтизмі поєднувалася ідеалізація минувшини з намірами оновлення життя, висвітлення

героїки, близької до народних ідеалів. Український романтизм докорінно змінив світоглядну систему класицизму, сентименталізму через розкриття активної позиції кожного народу, пробудження національної свідомості. З кінця 30-х – поч. 40-х років нове покоління українських романтиків: Амвросій Метлинський, Ізмаїл Срезневський, Михайло Максимович, Микола Костомаров, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш пропагували національно-визвольні ідеї. Під таким кутом зору з'явилися історичні драми Миколи Костомарова («Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Украинские сцены из 1649 года»), історичний роман Пантелеймона Куліша «Чорна рада» та ін.

Пізніше, оцінюючи критично внесення соціальних мотивів у романтичні твори, з погляду зображення соціальних вад у драмах Миколи Костомарова Іван Білик зауважував: «Общественных недугов еще не касается прямо, хотя косвенно – из сравнения изображаемых казаков с теперешним народом – Вы приходите к причине подобного неотрадного явления – к крепостничеству (всякому)» [1, с. 290-291]. Розглядаючи особливості розвитку літератури під призмою національної своєрідності, І.Білик відзначав: «А так, как орудием жизни известной национальности служит язык и патриотизм (конечно, не квасный), то я поэтому и предаю всему этому большую цену» [Там само]. Історичні трагедії М.Костомарова уже виділялися не етнографічно-побутовими ситуаціями, а визначалися історичною проблематикою і психологізмом персонажів.

Перша історична драма автора творилася за достовірними історичними джерелами. Екскурсії Харківщиною, Полтавщиною, на хуторі Диканька у маєтку Кочубея, ознайомлення з історично-визначними місцями заполонили душу письменника і закарбувалися рядками в його «Автобіографії»: «Меня влекло туда то обстоятельство, что в то время я начал писать драму, которой сюжет составляла извесная история Матрены Кочубей» [10, с.448]. З історичних джерел стає відомо про зв'язки Мотрі Кочубеївни всупереч волі батька, генерального судді Василя Кочубея із своїм хрещеним Іваном Мазепою, «який хотів одружитися з нею (1704), але батьки її не дали на це згоди. Дальша доля Мотрі невідома; є вістка, що вона скінчила своє життя в монастирі» [3, с.1156]. Василь Кочубей доніс на Мазепу цареві Петру І і став лідером полтавської

старшинської опозиції: «Свавільні дії гетьмана викликали невдоволення деяких визначальних членів еліти, й шанований і впливовий Кочубей став ватажком невдоволених. Тертя між Кочубеєм і Мазепою посилила давня звичка гетьмана упадати за жінками. 1704 р. гетьман, якому невдовзі мало виповнитися шістдесят п'ять років, почав проти волі батька залицятися до шістнадцятирічної Кочубеєвої дочки Мотрі» [13, с.34]. Про це засвідчують збережені листи Івана Мазепи до Мотрі Кочубеївни: «Моє сердечне кохання! Прошу, і вельми прошу, зволь зі мною побачитися для усної розмови; коли мене любиш, не забувай же, коли не любиш, не споминай же; згадай свої слова, що любить обіцяла, на що мені і рученьку біленьку дала» [11, с. 225].

Висвітленню образу Мазепи Костомаров присвятив розвідку, подану в «Історії України в житєписях визначніших її діячів». О. Барвінський так обґрунтував працю вченого: «Сю розвідку про Мазепу написав М.Костомарів в часах, коли московська цензура гляділа грізними очима на всяку прояву української самостійности. Тимто був він приневолений оцінку діяльности Мазепи так зложити, щоби її читати у великій части поміж стрічками, подібно як розвідку про «Дві руські народносте» [8, с.493].

Про гетьманування Мазепи писало не одне покоління істориків. Зрадою трактувався науковцями перехід гетьмана на бік Карла XII і підписання з ним 8 квітня 1709 р. спільної угоди, в якій першим пунктом домовленості є обіцянка шведського короля *«захищати Україну і не укладати миру з царем доти, поки українці остаточно й назавжди не визволяться від Москви й не відновлять своїх давніх прав і привілей»* [13, с. 31]. 18-річна служба московському цареві Петру І і три роки змови у нього за спиною закінчились, за описом М.Костомарова, тим, що *«в соборній Троїцькій церкві по літургії і соборнім молебні, відбувся обряд прокляття Мазепи»* [8, с. 484-485]. На думку правителів та їх оточення, гетьман вчинив «непрощенний гріх». У розвідці про Мазепу, написаній М.Костомаровим, щодо питання проявів самостійності України зазначається: «*Не бажаючи віддавати Україну Польщі вони би* (українські політики, виховані під впливом польської культури*) мимовільно утворили з неї другу Польщу, а сего нарід український не хотів, хоч би при якій завгідно політичній независимости*» [8, с. 493].

Будучи не лише обдарованим істориком, а й володіючи тонким відчуттям драматурга, Микола Іванович створює у 1838 р. історичну драму «Сава Чалий» з емоційною, ідейною, естетичною наповненістю із джерела фольклору – пісень. П'єса вийшла окремим виданням у Харкові в 1839 р. під псевдонімом Ієремії Галки. За історичними джерелами відомо, що Сава Чалий – сотник надвірного загону польських магнатів Четвертинських, який приєднався до гайдамаків-повстанців у 1734 р., а в 1741 р. був страчений за зраду ватажка гайдамаків Гната Голого, що славився між людом своєю хоробрістю.

З автобіографії М.Костомарова можна дізнатися: «В феврале 1838 года я принялся писать драматическое произведение и в течение трех недель сотворил «Савву Чалого», взявши содержание из известной народной песни, но сделал большую историческую ошибку, произвольно отнесши событие воспеваемое в этой песне, к первой половине XVII века, тогда как оно *относилось к первой половине XVIII*» [10, с. 449]. Три варіанти пісні про Саву Чалого «Гей, був в Січі старий козак» публікувалися у виданні пісень «руських» Вацлава з Олеська, збірнику М.Максимовича 1834 р. [14, с.33-37] та І.Срезневського «Запорожская старина». Сава Чалий у п'єсі постає як головний герой, що позбавлений рис ренегатства, адже не визнає унії, утверджує служіння православній вірі. Гнат Голий – навпаки – персонаж негативного характеру. Сава прагне завести серед козацтва «добрий лад», про його відвагу і хоробрість у бою складали пісні [9, с. 153-154].

Козацькі старшини хотіли обрати Саву за гетьмана після загибелі Степана Остряниці – його попередника, але, через його молодість, старшим серед козаків був обраний його батько – Петро Чалий. Сава позбавлений можливості здійснити свої плани у справі об'єднання козаків і поляків. У четвертій дії коронний гетьман Конецпольський повідомляє Саві, що з Варшави надійшов лист «і сам круль нарік тебе гетьманом війська козацького» [9, с. 188]. Але, не бажаючи зраджувати національну віру, Сава мовить: «Королю свому законному прийшов я служить, а не віру свою отцевську й дідівську зрадити» [9, с. 189].

Водночас у п’єсі постає непримиримий конфлікт між Савою і Гнатом, який поглиблюється їхнім змаганням за кохання Катерини, що стала дружиною Сави. Щоб відомстити молодшому Чалому, він

звинувачує Катерину у відьомстві, Саву – у зраді козакам і батьківщині [9, с. 200]. Так, Сава пішов на злочин проти волі батька, народу, а це приводить до покарання та загибелі. Та польський офіцер при кінці драми викрив підступність Гната Голого. Розплата за скоєні гріхи була неминуча – козаки закололи зрадника. Присуд чинить козак Петро Булюк, виголошуючи: «Нема покути для диявола! Здихай шельмованець!» [9, с. 202].

Конфліктом героя з власним сумлінням та загибеллю дійових осіб твір наближається до жанру романтичної трагедії. Як бачимо, М.Костомаров, розуміючи і сприймаючи загальноєвропейські орієнтири розвитку драматургії доби романтизму, збагатив її на українському грунті художньо-історичним мисленням. Він здійснив не просто історичний підхід до аналізу фактів історії, а й поєднав з ним естетичне осмислення через народний дух, колорит. За В. Івашковим ця трагедія «є по суті першою в українській драматургії спробою ідеологічної драми (чи краще сказати драмою ідей)» [6, с. 40].

До висвітлення постаті Сави Чалого М.Костомаров звертався через народнопісенне трактування і коли працював у Рівному старшим учителем гімназії, фіксуючи місцевий фольклор. Свій запис пісень він видав у «Малорусском литературном сборнике» Д.Мордовцева (Саратов, 1859). Пізніше постать Сави Чалого він висвітлює у науковій монографії «Богдан Хмельницький».

М.Костомаров зробив ще одну вагому спробу дослідити історичну добу Хмельницького у романтичній віршованій трагедії «Переяславська ніч» (1841), яку опубліковано в альманасі «Сніп». Твір зображає події національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького. Не без елементів самокритики письменник коментує в «Автобіографії»: «Сюжет трагедии взят из эпохи Хмельницкого при самом начале его восстания, но мне значительно повредило доверие, оказанное таким..., как «История руссов» Конисского и «Запорожская Старина» Срезневского; кроме того я уклонился от строгой сообразности с условиями века, который взялся изображать, и впал в напыщенность и идеальность, развивши в себе последнюю под влиянием Шиллера» [10, с. 454].

П'єса побудована на філософських проблемах, де немає рис мальовничих етнографічно-побутових сцен, а персонажі не милують душу піснею. На тлі грізних подій автор відтворює романтично-

драматичне кохання, в якому вольова патріотка рідного краю із Переяслава Марина жертвує своїми почуттями і віддає коханого – старосту Францішека до рук повсталих городян під проводом її брата – отамана Лисенка. Виконуючи свій громадянський обов'язок, промовляє:

«Як дівчина руська –
Я помогла братам своїм і ляха
Старшого привела на згубу руським,
А як твоя коханка – вмісті згину
Під руськими шаблюками» [9, с. 254].

В п'єсі «Переяславська ніч» виразно спостерігається дві антагоністичні позиції – безстрашна жадоба помсти в образі отамана Лисенка та, на противагу йому, думки священика Анастасія. Гонець від Б.Хмельницького закликає помститися за страждання:

«Щоб завтра не було тут лядського і духу,
Бо так велить вам Пан Вельможний Гетьман!»
[9, с. 230].

Заклик до очищення душі добром, покутою та примиренням із ворогом згідно християнської заповіді «не діять лиха й ворогу лихому» звучать з уст священика Анастасія. Слова ідеалізованого примирення і братолюбства виголошуються у передсмертній промові старости Францішека:

«Помремо братами. Друже!
Дай руку, і нехай в примир'ї нашім
Примириться із Польщею Вкраїна!» [9, с. 266].

Значимо, що в трагедії реалістично розкривається історичний період, коли наростало невдоволення українського народу польсько-шляхетським пануванням після вагомих перемог козацького війська під Жовтими Водами, Корсунем. У той час народ до боротьби закликали посланці від Богдана Хмельницького. Вони були віддані українському народові. Саме таким і виступає у творі Лисенко. Дізнаємося також, що дія відбувається у Переяславі. Хоча у творі події розгортаються весняної великодньої суботи 1649 р., але історики та сам М.Костомаров у монографії про Б.Хмельницького датував їх 1848 роком, коли саме наростав початковий етап національно-визвольної боротьби, однією з причин якої були релігійні утиски [6, с.45].

Події кінця 1648 – початку 1649 рр. М. Костомаров поклав в основу драматичного уривка п'єси «Украинские сцены из 1649 года». Пізніше зміст цього твору М.Костомаров внесе до історичної монографії «Богдан Хмельницкий». М.Костомаровим передане дослівне цитування документально засвідчених висловлювань Хмельницького, Джеджали, Вишняка, латинські вислови мови польських комісарів, що відображені у творі «мовою ксьондза Леонтовського та воєводи Киселя. Метою зустрічі є «висвободження церкви і народу руського з неволі лядської» [9, с. 284].

Історичні постаті України приваблювали М.Костомарова впродовж усього життя героїчними сторінками національно-визвольного руху. Відомо, що постать Хмельницького захопила молодого дослідника в Харкові, спершу під впливом славіста, історика, археографа та педагога Ізмаїла Срезневського, а також історика-педагога Михайла Луніна. Після прочитання козацьких літописів вчений їде на Велику Волинь, щоб побувати у місцях, де відбувалися героїчні та трагічні епізоди національно-визвольної боротьби під проводом Хмельницького. Архівний документ засвідчує, що працюючи на посаді старшого учителя історії в Рівному, він у звітах оповіщає, що досліджує постать Богдана Хмельницького [2, с.26]. Під час мандрівок з Рівного до Вишневця, Почаєва, Кременця, Дубно, Берестечка його цікавить народна оцінка цих подій через пісенну пам'ять. Саме на Волині він записує пісні періоду козацької доби, простежує, як пісня фіксує образ Хмеля.

Вартим уваги є розкриття Костомаровим історичної правди у п'єсі «Украинские сцены из 1649 года». Тут автор описує дійсний факт приїзду посланців польського короля до Богдана Хмельницького в Київ, щоб вести переговори про мир. Дійство розпочинається на Софіївському майдані співом бурсаків для уславлення Богдана – збавителя народу Русі-України, порівняння його з рятівником Мойсеєм. Хмельницький виголошує монолог як народний ватажок, засвідчує правдивість ідеї у зверненні до самого Бога. Він протистоїть лицемірним, зухвалим ксьондзам, польським магнатам: «Чи можна, панове ляхи, забути Україні всі рани і болісті, що од вас терпіла вона – бідна, обшарпана сирота» – навіть у такому не розшифрованому вигляді цитата об'єктивно несе в собі вагомий соціальний зміст. Рани й болі, завдані польським панством українсь-

кому народові, були й справді великими, і нагадування про них не могло не звучати викривально. Хмельницький спирається на силу народу. Він із певністю заявляє: «Допоможе мені вся чернь по Люблін, по Краков; я од неї не одступлю, бо то права рука наша» [9, с. 287]. Хмельницький приборкує зухвалість послів, водночас вгамувавши і себе, адже хоче покласти край кровопролиттю: «Коли хочете миру, – звертається Хмельницький до послів, – так миріться так, щоб уже ніколи не було повадки нас запрягати» [9, с.286].

Захоплення постаттю Б.Хмельницького було визначальним для М.Костомарова, як уже відзначалося, впродовж усього життя, постало одним з центральних місць у його творчості. Через монографічне дослідження автор проводить сміливу думку про незалежність України, підкреслюючи, що «епоха Богдана Хмельницького розпочала і підготувала те, що мало з перебігом історичних обставин здійснитися в майбутньому» [12, с. 62].

У драматичних творах робляться наголоси на активній боротьбі народних верств, козаків проти релігійного гніту, за віру предків та батьків. Особливе акцентування робиться на тому, що поляки відібрали честь, свободу та віру народу. Хмельницький, ведучи мудро переговори, щоб зберегти мир, спокій і волю, наголошує і на своїй історичній місії як князя і воєводи київського, якому Бог дав право відстоювати православну віру з шаблею і без шаблі. Сучасник Хмельницького, його однодумець Джеджала сміливо заявляє послам: «Ми не діти, і не дурні, і тямимо добре, що ви хочете нас приборкати, щоб ми ярмо панське, з себе скинувши, та вп'ять наділи на шию. Нехай злизнуть ваші солодкії дари: шаблею розправимось, а коли щире хочеться миру, то майте ви собі Польщу, а нам козакам, Україна нехай зостанеться» [9, с. 279]. Отже, розв'язати соціальну проблему легко, коли не нав'язувати панування польської шляхти в Україні. Стверджується одночасно, що український народ упродовж історії ніколи не зазіхав і нині не зазіхає на чужі землі.

У п'єсі через діалог розкривається мудрість, далекоглядність гетьмана в його ораторському слові: «Чи можна, панове ляхи, забути Україні всі рани і болісті, що од вас терпіла вона – бідна, обшарпана сирота? Чи можна навіть далекішим потомкам походження імені нашого, наругу над вірою нашою, окропні муки і тортури наші, – священиків Божих, посажених на палі, дітей в казанах зварених... Ні!

Ні! (Ударяет в стол рукою). – Швидше огонь з водою поєднається, ніж Русь наша з Польщею вашою!» [9, с.284-285]. У монолозі-відповіді через риторичні звернення та народні, повні життєвого досвіду вислови (про полярність вогню і води) синкретизуються мудрі, емоційні думки. За п'єсою «Украинские сцены из 1649 года» Хмельницький через мудре слово утверджує розуміння національної ідеї, за яку підніметься на боротьбу весь український народ.

П'єси М.Костомарова, на жаль, не набули сценічного втілення. Виникає питання – невже автор їх творив лише для читання, адже кожен драматург, пишучи свій твір, жадає побачити його задіяним у репертуарі театру? Варто відзначити, що першопоштовхом до становлення особистості Костомарова як драматурга був, власне, театр. Тому сучасний український храм мистецтва залишається у боргу перед актуальною і нині творчістю відомого драматурга.

У радянський період літературна критика відзначала, що через недостатню художню виразність жодна з п'єс М.Костомарова не була поставлена на сцені, а тому говорити про їх широкий громадський резонанс не доводиться [7, с. 416]. Можемо дещо не погодитися з такою думкою, адже художні твори драматургії Костомарова піднімали ідею національного визволення України, а тому ні за царської Росії, ні за більшовицької ідеології вони не могли озвучуватися в театрах.

П'єси М.Костомарова через художнє слово, вивірене народною правдою, повинні увійти на сцени українських театрів, щоб допомогти усвідомити нашу історію від давнини до сучасності. Якщо наукові праці М.Костомарова вже осмислюються в працях сучасних дослідників, виданнях та перевиданнях раритетних публікацій, то історична драматургія як оригінальна спадщина літературного процесу XIX ст. має розглядатися у контексті світової драматургії, її належить вводити до репертуару вітчизняних театрів, щоб зміцнювати зацікавлення історією України. Слушно тут навести і прогнозуючу думку академіка В.А.Смолія, що «внесок М.Костомарова в розбудову національної академії історіографії і творення української етнонаціональної ідентичності ще належить оцінити майбутнім дослідникам» [12, с. 8]. Від себе дещо доповнимо вищеподану думку: його також ще належить ґрунтовніше оцінити у справі розвитку української національної драматургії.

Список використаних джерел

1. Бернштейн М.Д. Українська літературна критика 50-70-х років XIX ст. / М.Д. Бернштейн. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 491 с.

2. Державний архів Рівненської області. – Ф.3. – Оп.2. – Спр. 10. – 37 арк.

3. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. – К. : Глобус, 1996. – Т. 3. – С. 805-1200.

4. Етнографічні писання Костомарова / за ред. М.С.Грушевського / Історична секція Всеукраїнської академії наук. К.: Державне видавництво України, 1930. – 380 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elib.nplu.org/view.html?id=6312.

5. Захарченко А.В. Ідейно-художні шукання в українській драматургії кінця XIX – початку XX століття (проблематика, жанри, характери): автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. філолог. наук / А.В. Захарченко. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2007. – 19 с.

6. Івашків В.М. Українська романтична драма 30-80-х років XIX ст. / В.М. Івашків – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.

7. Історія української літератури : у 8 т. / ред. кол.: Є.П.Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.2. Становлення нової літератури. – 484 с.

8. Костомарів М.І. Історія України в життєписах визначніших її діячів / Перек. О.Барвінського / М.І.Костомаров. – Львів: Вид-во НТШ, 1918. – 493 с.

9. Костомаров М.І. Твори : в 2 т. / М.І. Костомаров. – К.: Дніпро, 1967. – Т.1. – 414 с.

10. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Н.И. Костомаров. – К.: Изд-во КГУ, 1989. – 736 с.

11. Крупницький Б.Д. Гетьман Мазепа та його доба / Б.Д. Крупницький. – К.: Україна, 2001. – 240 с.

12. Микола Костомаров: віхи життя і творчості: енциклопед. довідник / В.А.Смолій, Ю.А. Пінчук, О.В.Ясь; ред.. В.А Смолій. – К.: Вища школа, 2005. – 544 с.

13. Субтельний О.М. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / Пер. з англ. В. Кулика / О. М. Субтельний. – К.: Либідь, 1994. – 240 с.

14. Українські пісні, видані М.Максимовичем / П.М.Поповим (підгот., розвідка). Фотокопія з вид. 1827 р.- К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 343 с.

Підписано до друку 11.05.2017 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсет.
Ґарнітура «PT Serif». Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,7. Наклад 100 пр. Зам. 36.
Видавництво «Волинські обереги».
33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;
e-mail: oberegi@mail15.com
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 270 від 07.12.2000 р.
Надруковано у друкарні видавництва «Волинські обереги».